

יעל ברדה*

על האויב האובייקטיבי והריק הפוליטי

א. מבוא

המשימה של "אם תרצו" פשוטה – להפוך כל מי שאיננו מסכים עם הניאו-ציונות, כפי שהתנועה קוראת ל"ערכים" האידאולוגיים שלה, לאויב אובייקטיבי. אני קוראת למהלך זה "פרקטיקת ההוקעה הזוחלת" של "אם תרצו". זוהי ההוקעה הזוחלת של מה שהתנועה קוראת לו "אנטי-ציונות משתמעת", שיכולה להתקיים גם אצל אנשים המכנים את עצמם "ציונים". המשימה עצמה פשוטה מאוד ואפילו רדודה, שכן היא לא דורשת עשייה במובן האקטיבי, אלא רק ההוקעה שיטתית, מחאה, ביקורת, והתנגדות מתוקשרות ומתוזמרות, ברמת הביטוי בלבד. בה בעת, התנאי המאפשר אותה הוא מערכת ארגונית מסונכרנת ויעילה, שעושה שימוש בתרבות התקשורתית בישראל, תוך שהיא שואבת את השראתה מהמנגנון הניאו-שמרני האמריקני.

כפי שמשקף בפרוטוקול בחקירה הנגדית של עו"ד מיכאל ספרד את ד"ר רונן שובל, חברי "אם תרצו" הם תולעי ספרים של אנטי-ציונות משתמעת, והם זוחלים על גחונם ומפלסים את דרכם בתוך אלפי הטקסטים האקדמיים אשר מנסים לשווא להסתיר את האנטי-ציונות שלהם. אך כפי שנראה, יצירה של אויב אובייקטיבי איננה דורשת מעשים מסוימים ואף לא אמירות מסוימות, כי כל התכלית של יצירת אויב אובייקטיבי, או רוח הרפאים שלו, ה"אוכלוסייה המסוכנת", היא לסמנה ככזאת. עוד ארחיב על האויב האובייקטיבי, גם כדי לעסוק ברפרטואר הפרקטיקות הפוליטיות של "אם תרצו", וגם כדי לבחון אם הפרקטיקות האלה הן באמת נחלתו של הימין הלאומי בישראל, או שמא ההוקעה וההוצאה אל מחוץ לגדר היא חלק מהתרבות הפוליטית הישראלית מימין ומשמאל.

לטענתי, פרקטיקות הפעולה הפוליטית של "אם תרצו" אינן תופעה ימנית או לאומנית בלבד. ההוקעה הזוחלת של אוכלוסייה מסוימת משקפת את ריקון הספרה הפוליטית מתוכן. מהלך זה התחיל בשנות השמונים של המאה העשרים והואץ בשנות התשעים, על ידי תופעות כמו "דור שלום" ושני הדורות מאז הסכם אוסלו ששאלו "אז למה לי פוליטיקה עכשיו?", המשיכו דרך "צו פיוס" והגיעו גם למחאה של 2011, שבה הושתק כל ניסיון לקשור בין מצבה הכלכלי והחברתי של ישראל, למצב המלחמה המתמיד שישראל נמצאת בו, לסכסוך הלאומי או למשטר הצבאי בשטחים.¹

1 ראו למשל יהודה שנהב "הקרנבל: מחאה בחברה ללא אופוזיציות" **תיאוריה וביקורת** 41, 121 (2013); וראו זאב רוזנהק ומיכאל שלו "הכלכלה הפוליטית של מחאת 2011: ניתוח דורי-מעמדי" **תיאוריה וביקורת** 41, 45 (2013); מרכז המחקר של הכנסת פרסם מחקר מרתק על הקשר בין האביב הערבי לבין מחאת 2011 ללא התייחסות למצב המלחמה. ראו טל פבל **המחאה החברתית והרשתות החברתיות** (הכנסת, מרכז מחקר ומידע, שירלי אברמי עורכת, 2012); למחקר על תעשיית הפיוס המבקשת לייצר חברות במקום קונצנזוס פוליטי ראו Nitza Yanay and Ruti Lifshitz Oron, *From Concensual Reconciliation to a Discourse of Friendship*, 14 Soc. Identities 275 (2008).

תופעה זו אינה מתרחשת רק בישראל, ויש לה שמות רבים: בבריטניה קוראים לה ”החלל של הדמוקרטיה המערבית”². בצרפת ובגרמניה דיברו על הפחד מהריק הפוליטי שהותיר הניאו-ליברליזם,³ כך גם בגרמניה,⁴ ובהודו⁵ מדובר על תרבות פוליטית קהילתנית, שצמחה מתוך מערכת חלולה מפרקטיקות דמוקרטיות שהולידה את הימין ששלט בהודו בראשית שנות האלפיים, ושולט בה שוב. ברשימה זו אני מבקשת להתמקד בפרקטיקות הפוליטיות, ולא בגורמים הכלכליים, הדתיים והמדיניים, כיוון שנדמה לי שהדיון על פרקטיקה פוליטית ותרבות פוליטית, דרוש כדי להבין את ”אם תרצו” כסימפטום של תרבות פוליטית ישראלית. דיון כזה גם מאפשר את הסטת המבט מהתכנים ומהמסרים שלה, מבט שמוביל לניתוח בהקשר של בני אור ליברלים מול בני חושך פשיסטים, או כל דיכטומיה דומה אחרת. ניתוח של הנאורות מול החושך הפונדמנטליסטי, משעתק תפיסה קולוניאלית של היררכיה בין אליטה נאורה לאספסוף חשוך, או של ציבור פשוט השבוי בציפורניהם של אופורטוניסטים פופוליסטים או מנהיגים משיחיים. ניתוח דיכטומי מחמיץ את ההתרחשות הפוליטית המקומית שנוצרה בישראל, השוכנת בפועל במזרח התיכון. יתרה מכך, ניתוח מעין זה גם מונע חשיבה פוליטית יצירתית המבוססת על אמון הציבור, קיומה של הנהגה מקומית ראויה והאמונה ביכולת של הציבור לקבל החלטות באופן דמוקרטי. לכן, התבוננות בפרקטיקות של תרבות פוליטית, ולא בהצהרות פוליטיות, מאפשרת הבנה בהירה יותר של המשחק הפוליטי בישראל, מבלי להשוות את הידע האמפירי למודל ליברלי מדומיין.

ריקון ה-Body Politic מתוכן, נוצר בעיקר על ידי תנועות מרכז ששאפו לייצר סביבן קונצנזוס (תהליך שז’ק רנסייר מכנה ”האוטופיה של המרכז”), ולצורך כך דרשו מהציבור לא לעסוק בשאלות ”פוליטיות”, אלא להתעסק במה שקראו לו שאלות ”חברתיות” ו”ערכיות”. דוגמה לתנועה כזאת היא ”דור שלם דורש שלום”, שהפכה בעקבות רצח רבין מסטיקר למעצמה תקשורתית. המסר שלה היה רדוד ומטושטש, אך בעיקר סימן את מי שבעיניה לא רוצים שלום או לא זוכרים את רבין או שאינם שייכים למחנה השלום הציוני – אלה שלדידם הם הימין הקיצוני והשמאל הקיצוני. אינני טוענת לדמיון כלשהו בין התנועות מבחינת התוכן, אלא בעיקר מבחינת הפרקטיקה הפוליטית שהשתמשו בה מנהיגיהן. המסלול של ”אם תרצו” מטאורי פחות מזה של ”דור שלום”, אולם מה שמאפיין את שתי התנועות הוא שקומץ המנהיגים שלהן, גברים שמגיעים מרקע חברתי-כלכלי גבוה, התחברו מהר מאוד למוסדות השלטון, בסיוע של מי שהיו אז באופוזיציה. רוב המתנדבים בתנועות אינם מודעים למהלכים הפוליטיים של הנהגה שלהן. כך, למשל, טל זילברשטיין (לימים יועץ פוליטי של אהוד ברק ושל אריק שרון), ארז אשל (שכיהן עד ספטמבר 2014 כמנהל מינהל חברה ונוער במשרד החינוך, ומייסד המכללות הקדם צבאיות בגולן ובגדה המערבית), רונן שובל (מנכ”ל תנועת ”ישראל ביתנו העולמית ובעת כתיבת שורות אלה מועמד לכנסת מטעם מפלגת

2. PETER MAIR, RULING THE VOID: THE HOLLOWING OF WESTERN DEMOCRACY (2013)

3. Olivier Mongin, La peur du vide. Essai sur les Passions Démocratiques (2003)

4. JAN-WERNER MÜLLER, CONTESTING DEMOCRACY: POLITICAL IDEAS IN TWENTIETH-CENTURY EUROPE (2011)

5. Ashis Nandy, *The Political Culture of the Indian State*, 118 DAEDALUS 1 (1989)

6. Jacques Rancière, Politics, Identification, and Subjectivization, 61 The MIT Press. 58 (1992)

"הבית היהודי" וארז תדמור (בעת כתיבת שורות אלה מועמד לכנסת מטעם מפלגת "הליכוד") - אלה ואחרים הנדסו את פעילות התנועות לרוב ללא דיון עם הפעילים, שרובם הגדול הם מתנדבים וירטואליים, כלומר, אנשים שפעילותם הפוליטית מסתכמת בהשתתפות או בתגובות באמצעים דיגיטליים, או בהשתתפות פסיבית וחד-פעמית באירועים ציבוריים. כלומר, ניתן להגיע למספר של עשרת אלפים מתנדבים (מספר שבו נקבו הן אנשי "דור שלום" והן אנשי "אם תרצו" בראיונות לתקשורת) בקלות רבה ובמהירות מבלי שאותם מתנדבים נפגשו זה עם זה, קיבלו החלטות יחדיו או היו שותפים בדרך כלשהיא להתוויית דרכה הפוליטית של התנועה.

חשוב להדגיש שוב, איני משווה בין תוכן הפעולה של "אם תרצו" לתנועות אחרות מהמרכז או מהשמאל, אלא בין הפרקטיקות של אותן התנועות לייצר לגיטימציה כמי שמייצגות את "קולו של הדור" או את "רחשי לב הציבור". פעולת ההוקעה, מבוססת על עבודה תקשורתית ובכלל זאת ברשתות החברתיות באופן כמעט בלעדי, שהרי הפעילות הציבורית של "אם תרצו" היא פעילות מחאה שיש לה הדים תקשורתיים בלבד; אין לתנועה פעילות שמחוברת לאיזושהי קהילה באופן מקומי ובדרך כלל פעילותה הציבורית נשענת על פעילים של ארגונים אחרים. במקרה של "אם תרצו", הפעילות נשענת על תאי סטודנטים אחרים, ארגון להבי"ה, פעילי "כך" ונציגות של מועצת יש"ע ושל ארגוני דור ההמשך של המתנחלים. הפעילות של "אם תרצו" מיועדת לשינוי שיח וליצירת דה-לגיטימציה של אוכלוסיות מסוימות. חלק מהפרקטיקות התקשורתיות שלה הן שעתוק פרקטיקות של ארגוני ימין בארצות-הברית, וביניהם ארגוני ימין יהודים-רפובליקנים: גם שם השיח הפוליטי הופך להיות נטול תוכן, שעיקרו הוא מיצוב האדם או הארגון המסומן כאיוב, כמי שנמצא מחוץ למחנה או מחוץ לאוהל, כפי שקוראים לכך בהקשר של הקהילה היהודית האמריקנית (שאתח ממוסדותיה בחר להשאיר את שדולת ג"י סטריט מחוץ לאותו האוהל באפריקל, בטענה שחבריה הם יהודים שמסכימים עם אויבי ישראל).⁷

בסיכום אשוב להשוואה ל"דור שלום" ולריקון השיח הפוליטי, אך ראשית, ברצוני לתאר את המושג "אויב אובייקטיבי", שטבעה חנה ארנדט.⁸ אני חושבת שיצירת "אויב אובייקטיבי" ו"אוכלוסייה מסוכנת" מאפיינת את הפרקטיקה של "אם תרצו", בניגוד לתפיסה הרווחת ש"אם תרצו" נוקטת בפרקטיקה מקארתיסטית. הפרקטיקה המקארתיסטית נועדה לסמן ולחסל מתנגדים לממשל מסוים, ואילו איתור מתמיד ופעולה נגד "אויב אובייקטיבי" הם מאפיינים של משטר, שממשיכים גם כאשר האופוזיציה מחוסלת. אני טוענת שהפרקטיקה של "אם תרצו" איננה פרקטיקה מקארתיסטית של הוקעת יריבים פוליטיים המתנגדים לממשל ברגע היסטורי מסוים, אלא פעולה של יצירת אויבים אובייקטיביים כדי לבסס סוג מסוים של משטר. אני בהכרח רואה ב"אם תרצו" כוח שלטוני. לאחר דיון זה, אעסוק בקצרה במערכת הארגונים שאליה שייכת "אם תרצו" ובקשר בינם לבין ארגונים ניאו-שמרנים אמריקנים.

7 *Presidents Conference Rejects J Street's Membership Bid*, JTA (April 30, 2014) <http://www.jta.org/2014/04/30/news-opinion/politics/presidents-conference-rejects-j-street-membership-bid>
8 חנה ארנדט *יסודות הטוטליטריות* (עדיית זרטל עורכת ומתרגמת, 2010).

לבסוף, אציע שפרקטיקת הפעולה של ”אם תרצו” – תקיפת חופש הביטוי של יריבים פוליטיים בשם חופש הביטוי, פרקטיקה של הוקעה שיטתית ושל דה-לגיטימציה – היא פרקטיקה של תרבות פוליטית ישראלית שנלחמת על מיצוב בקונצנזוס. הפרקטיקה מתאפשרת בגלל תהליך של דה-פוליטיזציה, כשהשיח הופך לתקשורתי בלבד, שבו כל הצדדים מציגים את עצמם כקרבנות מותקפים שנהנים מתמיכה ציבורית רחבה וכמייצגים את ”רחשי הלב של הציבור”⁹, אבל נדרסים, לכאורה, על ידי כוחות השלטון או ההגמוניה.

ב. כינונו של ”אויב אובייקטיבי”

אני טוענת שיש לראות בפרקטיקה של ”אם תרצו”, ניסיון ליצירת ”אויב אובייקטיבי”, ולא פרקטיקה מקארתיסטית, כפי שנטען על פי רוב. ארנדט טבעה את המושג ”אויב אובייקטיבי” כשניתחה את אופן הפעולה של משטרים טוטליטריים.¹⁰ מדובר במשטר המבסס את כוחו על מלחמת הישרדות של קבוצה לאומית, אתנית או אידאולוגית נגד אויב משותף. עבור המשטר הטוטליטרי ומוסדותיו, החשיבות המרכזית נעוצה בעצם קיום קטגוריה של ”אויב אובייקטיבי”, וחשיבות זו רבה יותר מתוכן הקטגוריה. עם זאת, ”אויב אובייקטיבי” איננו המצאה של משטרים טוטליטריים ויצירת אויבים אובייקטיבים איננה מובילה בהכרח לרצח עם. יצירה של ”אויב אובייקטיבי” היא כלי שלטוני יעיל לניהול אוכלוסייה ולשמירה על זכויות יתר של קבוצת אוכלוסייה שלטת, תוך פגיעה בזכויות הבסיסיות של הקבוצה המזוהה כ”אויב אובייקטיבי” והדרת האוכלוסייה המסוכנת מכל סוג של שותפות או חברות פוליטית.

ממילא אין משמעות של ממש לשאלה אם הקטגוריה של ”האויב האובייקטיבי” שמייצרת ”אם תרצו”, מאוכלסת בפלסטינים אזרחי ישראל, בארגוני שמאל, בארגון הקרן החדשה לישראל, בשמאלנים או באנשי אקדמיה, אלא יש חשיבות לעצם קיומו של ”אויב אובייקטיבי”. זוהי קטגוריה נעה, שאפשר להשתמש בה באופן מדויק כמו גם כקטגוריית סל המאגדת כמה אוכלוסיות בזמנים שונים. מה שמעניין בתהליך שבו אוכלוסייה הופכת ל”אויב אובייקטיבי”, הוא שהפרקטיקות המשפטיות, המנהליות והתקשורתיות דומות, וברגע שמייצרים מתווה ליצירת ”אויב אובייקטיבי”, שהופך אוכלוסייה למסוכנת, אפשר בקלות להניע את אותו מתווה לגבי אוכלוסיות נוספות בעלויות ארגוניות נמוכות.

חברי ”אם תרצו” לא היו אלו שיצרו את הפלסטינים אזרחי ישראל, או את השמאל כ”אויב אובייקטיבי”. בתקופת הממשל הצבאי בישראל, בשנים 1949–1966, שתי האוכלוסיות הללו נתפסו כבר כאוכלוסיית אויב. כשחיפשתי את המקורות של פרקטיקות השימוש בחקיקת החירום ככלי לניהול אוכלוסייה בישראל, מצאתי שפרקטיקת יצירת אויבים אובייקטיבים, שנקראו ”אוכלוסייה מסוכנת” הייתה פרקטיקה אימפריאלית

9 ראו בין השאר דבריה של אתי אשד בעמ' 7 לפרוטוקול הדיון מתאריך 17.1.2013 בת”א (0-י) 42868-05-10 אם תרצו – ציונות או לחדול נ' ילין (לא פורסם) (להלן ”חקירת שובל ואשד”). עותק של הפרוטוקול שמור במערכת וניתן לצפייה בקישור: http://www.colman.ac.il/research/research_institute/katedra_HumanRights/law_Network/Documents/im_tirtzu/eshed_shoval.pdf

10 ארנדט, לעיל ה”ש 8.

נפוצה. כך, למשל, הממשל הבריטי בקולוניות, בעיקר בהודו, עסק באובססיות בסיווג אוכלוסיות לקטגוריות. סיווג זה נתפס כנחוץ על מנת להפוך את האוכלוסייה ל"קריאה" ולברת ניהול. חוקר מדע המדינה ג'יימס סקוט מכנה פרקטיקה זו "making populations legible" – פרקטיקה המייצרת תהליך ההופך אוכלוסייה לקריאה יותר לשלטון, אשר יכול מאותה העת לייצר קטגוריות סטטיסטיות ולקבוע מדיניות על פי אותו המידע.¹¹

עד עתה, חוקרי המשפט והאדמיניסטרציה הקולוניאלית עוסקים בעיקר בקטגוריות דמוגרפיות של אוכלוסייה, על פי חתכים כגון גזע, אזור, דת ותפיסה פוליטית.¹² אנחנו יודעים שהשלטון הקולוניאלי ברחבי האימפריה הבריטית היה מוטרד מאוד מסוגיות כמו שליטה וניהול האוכלוסייה הכבושה, ועסק ללא הרף בטקסונומיה של מאפיינייה: גזע, מעמד, דת, מין, קסטה ואזור. אך מעבר למיון על בסיס המאפיינים הדמוגרפים, היה ציר מיון חיוני נוסף לשליטה הבריטית הקולוניאלית. ציר זה היה בנוי על מיון אוכלוסייה לארבע קטגוריות בהתאם ליחס ביניהן לבין השלטון: אזרחים נאמנים, משתפי פעולה שנאמנותם מוטלת בספק, חשודים ואויבי המדינה. ניתן לאתר את הקטגוריות הללו בטפסים שונים שדרשו המלצות של good character או ראיות כאלה, בבקשות להיתרים שונים, במסמכי זיהוי או בקבלה לעבודה. קלסיפיקציות של חשודים הועברו גם בדיווחים דו-שבועיים של מושלי המחוזות למשרד הפנים והפכו במרוצת הזמן לרשימות של חשודים.¹³

אך מה בין קטלוג "אוכלוסיות מסוכנות" של המדינה הקולוניאלית לבין "האויב האובייקטיבי" של המשטר הטוטליטרי לפי ארנדט לבין פרקטיקת ההוקעה הזוחלת של "אם תרצו"?

ארנדט שרטטה מתווה ישיר בין ניהול הקולוניות על בסיס היררכיה גזעית, לבין הפרקטיקות של ניהול האוכלוסין במשטרים הטוטליטריים באירופה. קיומו של "אויב אובייקטיבי" היה חיוני למשטרים, כדי לכונן את אותה מערכת מבוססת חשד, שבה בהדרגה, כל אדם יכול להיפך במרוצת הזמן ל"אויב אובייקטיבי". ארנדט כתבה על פרקטיקות משטור של ממשל, ואילו "אם תרצו" היא תנועה חוץ-ממשלתית שמנהלת את מאבקה בעיקר בשדה התקשורת-הסברתי. כיצד, אם כך, יכולה "אם תרצו" לעשות שימוש בפרקטיקה משטרית של יצירת "אויב אובייקטיבי"?

11 JAMES C. SCOTT, SEEING LIKE A STATE: HOW CERTAIN SCHEMES TO IMPROVE THE HUMAN CONDITION HAVE FAILED (1998); Radhika Singha, *Settle, Mobilize, Verify: Identification Practices in Colonial India*, 16 STUDIES IN HISTORY 151 (2000); Richard Saumarez Smith, *Rule-by-Records and Rule-by-Reports: Complementary Aspects of the British Imperial Rule of Law*, 19 CONTRIBUTIONS TO INDIAN SOCIOLOGY 153 (1985); Arjun Appadurai, *Number in the Colonial Imagination*, in ORIENTALISM AND THE POSTCOLONIAL PREDICAMENT 315 (Carol A. Breckenridge & Peter van der Veer eds., 1993); AYESHA JALAL, SELF AND SOVEREIGNTY: INDIVIDUAL AND COMMUNITY IN SOUTH ASIAN ISLAM SINCE 1850 (2000); For a critique of these views on colonial construction of identity and its centrality to contemporary politics in India, see Faisal Devji, *Hindu/Muslim/Indian*, 5 PUBLIC CULTURE 1 (1992); Sumit Guha, *The Politics of Identity and Enumeration in India c. 1600–1990*, 45(1) COMPARATIVE STUDIES IN SOCIETY AND HISTORY 148 (2003).

13 ראו יעל ברדה "זיכרון אדמיניסטרטיבי: חופש תנועה וחקיקת החירום נגד טרור בישראל ובהודו" תיאוריה וביקורת (צפוי להתפרסם ב-2015).

התשובה היא ש"אם תרצו" היא כיום חלק אינטגרלי מהמשטר בישראל. משטר זה איננו יכול להשתמש באותן הפרקטיקות של ימי הממשל הצבאי לגבי הפלסטינים אזרחי ישראל, או בפרקטיקות של מפא"י לגבי חברי מק"י או חירות, כיוון שדעת הקהל ועמדת התקשורת חשובות וחזקות היום בהרבה מהכוח האקזקוטיבי הישיר שהיה בשני העשורים הראשונים למדינה.

"אם תרצו" צמחה מלכתחילה, ובמהלך שבע השנים האחרונות, בתמיכה מלאה של ראשי האופוזיציה דאז (בשנים 2007-2008) בנימין נתניהו, אביגדור ליברמן ונפתלי בנט, תמיכה שהתחזקה עם עלייתם לשלטון. היחסים של ראשי "אם תרצו" עם השלטון השתנו במהלך שבע השנים הטובות, אולם נגישות התנועה למנגנונים נשמר. הגם שלא ניתן לומר שהתנועה פעלה מלכתחילה כזרוע שלטונית, היא ודאי נבנתה על פעילות (חלקה בשכר וחלקה בהתנדבות) הסברה ותקשורת ב"מחאת המילואימניקים", במימון ובהכוונה, מלאים או חלקיים של ראש האופוזיציה דאז נתניהו, ובסיוע לוגיסטי של חלק ממועצת יש"ע. אותו רונן שובל, יפה הבלורית והתואר, שהתחיל את דרכו הפוליטית כאחראי על הטוקבקים ב"מחאת המילואימניקים", עבד בשנה האחרונה כמנכ"ל "ישראל ביתנו" העולמית, בגלוי ובשכר מלא. הוא גם חבר הנהלה בהסתדרות הציונית העולמית. "אם תרצו" קיבלה תרומות דרך הסוכנות היהודית ומערך הפדרציות היהודיות של צפון אמריקה. בעת כתיבת שורות אלו הוא מועמד לכנסת מטעם מפלגת "הבית היהודי".

אחד ממסמכי "מחאת המילואימניקים", הוא פרוטוקול עבודה במסגרת קמפיין להפלת אהוד אולמרט מתפקידו כראש ממשלה, בעל שם הקוד היצירתי "הביתה". המסמך, שפורסם על ידי יוסי ורטור בעיתון "הארץ", מראה כיצד השתתפו בקמפיין חברי המשמרת הצעירה של מפלגת העבודה, אנשי מועצת יש"ע ועמותות של ביטחוניסטים למיניהן. למרות שזו הייתה פעולה מתואמת של אנשי נתניהו, שיתוף הפעולה שלהם עם גורמים בשמאל, כולל הבדיקה לשיתוף פעולה עם ארז אשל, אותו ארז אשל מתנועת "דור שלום" שהפך למייסד ארגון "השומר החדש" ואביר המכללות הקדם הצבאיות שנשענו על תקציבי ענק של משרד הביטחון, משרד החינוך והחטיבה להתיישבות, מראה את נזילות תנועות ההמונים שמייצרות את הקונצנזוס הפוליטי השלילי, מ"דור שלום דורש שלום" עד ל"אם תרצו".

אותה "מחאת מילואימניקים" ששמה לה למטרה להפיל את אהוד אולמרט, מסייעת להבין כיצד הפכה "אם תרצו" לזרוע שלטונית וכיצד יצירת "אויב אובייקטיבי" ודה-לגיטימציה שלטונית לעמדות פוליטיות מסוימות, אינן פעולות של ימין או שמאל קלאסיים, אלא פרקטיקה פוליטית שהתפתחה דווקא מתוך דה-פוליטיזציה ויצירת קונצנזוס. ממילא מה שחשוב היא הפרקטיקה ולא רק התוכן, ממש כשם שזהות "האויב האובייקטיבי" איננה חשובה. מה שחשוב הוא עצם קיומו.

מהי אותה פרקטיקה פוליטית של דה-לגיטימציה תקשורתית שרונן שובל וארז תדמור, אבירי הטוקבקים, הצטיינו בה?

תמליל החקירה הנגדית שחוקר עו"ד מיכאל ספרד את רונן שובל מסייע בנקודה זו: כיוון שהשאלה במרכז התביעה בדבר אופייה של "אם תרצו" כתנועה פשיסטית, עמדה כטענת הגנה לנתבעים, רונן שובל בחקירה הנגדית היה זהיר מאוד לגבי תוכן מאפייני התנועה. אולם נזהר פחות כשדובר בפרקטיקות של התנועה. הוא אף השתמש באותן פרקטיקות הוקעה בבית המשפט עצמו באינטראקציה עם עו"ד ספרד. נדמה ששובל לא יכול לעצור את עצמו מאותה פעולה של הוקעה, של הוצאה מחוץ לגדר, גם כשהוא מתאמץ מאוד להימנע מלחשוף את דעותיו. פרקטיקות פעולת ההוקעה מוצגות על ידו כבעלות שני מאפיינים: הן חוקיות והן מוגדרות כשימוש בחופש הביטוי של "אם תרצו", להתנגד לחופש הביטוי של אחרים.

במאפיינים אלו, פרקטיקות הפעולה של "אם תרצו" דומות מאוד לפרקטיקות של הליגה נגד השמצה בארצות-הברית: פנייה לערוצי תקשורת או לפוליטיקאים על מנת להוציא ביטויים מסוימים, שכוללים ביקורת על מדיניות ממשלות ישראל, אל מחוץ למתחם הלגיטימיות. זו איננה פרקטיקה ימנית בלבד, אולם המאפיין של הליגה נגד השמצה הוא תיוג ביטויים של עמדות פוליטיות המבקרות את ישראל, כביטויים אנטישמים ויצירת הפחדה סביב דיון בנושאים מסוימים. "אם תרצו" עושה זאת עם המונח "אנטי-ציוני", כאשר היא מגדירה ציונות באופן מסוים, ומסמנת את מי שאינו מסכים עמה כאויב הציונות. יצירת "אויב אובייקטיבי" פועלת באמצעות קונצנזוס מדומה שנקרא "רחשי לב הציבור" שמיוצר על ידי קבוצת מיעוט קטנה הקשורה בעבותות לשלטון.

כמה דוגמאות מהחקירה הנגדית של רונן שובל מראות את ההיגיון הפנימי של אותה פרקטיקה של הוקעה, שסובבת סביב הטענות, זו של ההגנה העצמית של מיעוט מותקף (שמייצג את הרוב ובעיקר את "רחשי לב הציבור") וזו של העמידה בדרישות החוק. כך, פעולת יצירת "אויב אובייקטיבי" נתפסת כמערך הגנה, שמשתמש בחופש הביטוי של המיעוט ("אם תרצו"), כדי למנוע את חופש הביטוי של האויב, שפוגע ברוב הציבור (המיוצג על ידי "אם תרצו"). כפי שנראה, "אם תרצו" נרדפת על ידי גורמים אנטי-ציונים משתמעים, המבקשים להשתיק אותה ולמנוע ממנה להשתיק אחרים בגלל דעותיהם הפוליטיות. מעגליות זו רק הולכת ומסתבכת כשזוכרים ש"אם תרצו" היא חלק אינטגרלי מהשלטון.

"אם תרצו" מייצגת את רחשי לב הציבור לגבי מניעת השמעת השיר "עניין של הרגל" בגלי צה"ל. שובל אומר: "זה שיר המסית להבנתי נגד חיילי צה"ל [...] ביקשנו מקהל תומכינו הרב לפנות אף הם לתחנה. לשמחתנו גלי צה"ל מצא כי השיר לא מתאים שישודר ברדיו של החיילים, ואני חושב שחשוב שיכתוב מה שהוא רוצה ושיש עורכים מוזיקליים שלא משדרים כל שיר אלא נשמעים לרחשי לב הציבור".¹⁴

"אם תרצו" עושה שימוש בחופש הביטוי כדי לייצג את הציבור. שובל אומר "אני רואה את מכלול פעילותינו, השנה התנדבו אצלנו 10,000 איש, חלק מהעשייה שלנו

14 ראו דבריו של שובל בחקירת שובל ואשד, לעיל ה"ש 9, בעמ' 18, שורות 24-28.

מבקשת להשתמש בחופש הביטוי על-מנת להגן על הדמוקרטיה מפני אלה שמבקשים להחריבה".¹⁵

בדומה, לגבי הפגנה מול צוותא בנוגע למוחמד בכרי,¹⁶ שובל אומר "אנו בחרנו להשתמש בחופש הביטוי שלנו, מושג חשוב, בשיתוף פעולה עם החיילים מגדוד המילואים שהואשם בסרט הנ"ל, הם הגיעו איתנו לאותו אירוע, והפגינו נגד העובדה כי צוותא בחר לתת במה לאדם שקרא לחיילי צה"ל חיילים משוסיים".¹⁷ הוא ממשיך "אני חושב שיש לנו חופש ביטוי להתמרמר על זה [...] אני חושב כי זה לא ראוי שצוותא שמקבל מימון ממדינת ישראל גם בסופו של דבר ישלם משכורת למי שמתעסק יומם ולילה בהכפשת מדינת ישראל".¹⁸

ארגוני זכויות אדם הם אויב אובייקטיבי ששובל טוען ש"המדינה צריכה לדעת נקוט הן הליכי חקיקה והן מימוש דברים אשר נמצאים בחוק [...] כדי להגן על מדינת ישראל מהמבקשים לחסלה ולעשות חור בסירה המשותפת שלנו".¹⁹

שובל מסכים עם טענתו של עו"ד ספרד, לפיה 'אם תרצו' שמה לעצמה למטרה לחשוף אנטי-ציונים משתמעים שאינם מודים בכך. הוא מסביר את הפרקטיקה של גילוי אותם האנשים הנגועים באנטי-ציונות המשתמעת: "אנו קוראים את הפרסומים ומקשיבים לטיעונים, מסתכלים על המניעים עליהם אנשים מדברים ומסיקים מסקנות".²⁰ "האויב האובייקטיבי", אם כך, אינו מכריז על עצמו שהוא אנטי-ציוני, אולי גם אינו מודע לכך שהוא כזה, אך הוא כזה, על פי "אם תרצו".

"האויב האובייקטיבי", על פי שובל, הוא כל מי שקורא לחיילי צה"ל פושעי מלחמה (או אף זה המבקש לחקור, מבחינה עובדתית, אם בוצעו פשעי מלחמה), כל מי שמנסה לכבול את המדינה מהאפשרות להגן על עצמה, כל מי שמקבל כספים ממשלות זרות וממילא פועל בשירותן.²¹

חשיבותו של החוק הפורמלי מודגשת שוב ושוב אצל שובל. כך, למשל, לשאלה הנוגעת ללגיטימיות של שימוש בחוק פרטי לצורך פריצה למשרד של עורך דין

15 שם, בעמ' 22, שורות 24-26.

16 המחאה נגד מוחמד בכרי עלתה בעקבות סרטו "ג'נין ג'נין". מחאה זו הגיעה אל בית המשפט לאחר שחיילים טענו שהסרט רצוף שקרים. בית המשפט לא קיבל את טענתם והסרט הותר להקרנה, וראו בג"ץ 316/03 בכרי נ' המועצה לביקורת סרטים, פ"ד נח(1) 249 (2003).

17 חקירת שובל ואשד, לעיל ה"ש 9, בעמ' 20, שורות 4-9.

18 שם, בעמ' 20, שורות 12-14.

19 שם, בעמ' 21, שורות 14-16.

20 שם, בעמ' 24, שורות 20-21.

21 שם, בעמ' 25, שורות 13-14; בהקשר זה, ראו את הצעות החוק השונות אשר בקשו להגביל את מימון פעילותן של עמותות בישראל: הצעת חוק לתיקון פקודת מס הכנסה (מיסוי הכנסה למוסדות ציבוריים המקבלים תרומה מישות מדינית זרה), התשע"א-2011, פ/2917/18; הצעת חוק העמותות (תיקון - איסור תמיכה של ישות מדינית זרה בעמותות פוליטיות בישראל), התשע"א-2011, פ/3346/18; הצעת חוק לתיקון פקודת מס הכנסה (תמיכה של ישות מדינית זרה בעמותות בישראל), התשע"ג-2013, פ/1672/19. ראוי לציין כי בין התורמים לתנועת "אם תרצו" ניתן למצוא כמה ארגונים אמריקניים. וראו אורי בלאו "אם תרצו" - מאיפה הכסף? הארץ 8.2.2013. <http://www.haaretz.co.il/magazine/tozeret/1.1924785>

עורך הדין שמייצג את הנתבעים ושחוקר אותו בחקירה נגדית, מיכאל ספרד) שנתפס כיריב פוליטי, עונה שובל: "אם זה חוקי, כן. יש חוק בישראל"²². הוא מוסיף ואומר לעו"ד ספרד: "לצערי עד שביהמ"ש לא יקבע בדין שאתה בוגד אז אינך כזה. למרות שמסכת הפעילויות שלך מעלה תמיהה מדוע הפרקליטות לא פועלת בעניין. כל עוד אתה לא אשם אתה זכאי"²³.

שובל טוען שהוא משתמש במושג "פאשיזם" כדי לתאר את ההיפוך המושגי שנעשה. לדידו, למעשה יש ניסיון להשתיק את "אם תרצו". הוא אומר: "אצל ילין וחברתו, הנתבעים, הגישה הזו בעיניי היא סממן של תנועות אנטי דמוקרטיות, הם תוקפים אותנו ללא הרף ואנו בסך הכל מבקשים להגן על עצמנו. היפוך העובדות וזה שאתה עושה אותנו למאיימים, אתם ממשיכים להכפישנו ללא הרף, להפוך את הקורבנות לנתקפים. כשאמרנו פאשיסטים זו הייתה התגוננות כלפי אלו הקוראים לנו כך. אתם עוברים כל גבול"²⁴.

יצירת "האויב האובייקטיבי" קשורה קשר אינהרנטי בתפיסה של רדיפה ונרדפות של השלטון עצמו. כששובל מתאר את הפרקטיקות של הנתבעים, הוא מצייר תמונת מראה כמעט מדויקת של מערך הפעילות של "אם תרצו", שנשען על כמות קטנה של פעילים שעובדים במספר ארגונים שקשורים זה לזה, שמטרתם לסמן אויבים אובייקטיבים ולהוציא אוכלוסיות אל מחוץ למחנה. שובל מסביר מדוע קרא לנתבעים פאשיסטים: "יש הבדל מהותי בין מי שמאשים אותנו בתורת הגזע, בנאציזם בפאשיזם, ומזכיר את דרשטירמה, ועושים גידופים ורדיפה מתמשכת יום יום כל הזמן, והם באופן פלא מאז התביעה צצו כל מיני אתרים אחרים שאנו מזהים כי אותם אנשים מעורבים בהם, אני מציג חומר מהחודשים האחרונים, זה שיטתי ולא נפסק, זה לא שתבענו אותם דיבה והם הפסיקו, הם מבקשים להוציא אותנו מהמחנה ולסתום לנו את הפה. החשוב מבחינתנו הוא להגן על שמנו הטוב כדי שנמשיך להיות בשיח הציבורי. כשאותה קבוצה פועלת לא במקריות], אלא [בשיטתיות כדי לסתום לנו את הפה ולהוציא דיבתנו, אנו פונים לבית המשפט שיתן לנו הגנה בפני אותה סתימת פיות"²⁵.

ג. הרשת הארגונית

תיאורו של שובל את רודפיו, הנתבעים, מעניין כי הוא משקף במידת מה את הסביבה הארגונית שבה פועלת "אם תרצו". רשת הארגונים שמקיפה את "אם תרצו", נתמכת באופן מובהק על ידי מוסדות השלטון, גם כשמדובר בקהילה קטנה מאוד של אנשים, שפועלים כמעט באופן גורף בשכר, ומשמשים כבעלי תפקידים בארגונים השונים.

בתחילת שנות האלפיים הוקמו תנועת "אור" ועמותת "איילים", תנועות התיישבותיות הפועלות להרחבת ההתיישבות היהודית של צעירים כחלק מתכניות ייחוד בנגב

22 חקירת שובל ואשד, לעיל ה"ש 9, בעמ' 24, שורה 29.

23 שם, בעמ' 25 שורות 22-23.

24 שם, בעמ' 26 שורות 12-18.

25 שם, בעמ' 26.

ובגליל.²⁶ מספר שנים לאחר מכן הוקמו ארגון ”השומר החדש”,²⁷ עמותת ”דרך ארץ”²⁸ ותנועת ”אם תרצו”. לאחר כמה שנים נוסדה ”ישראל שלי”.²⁹

מתקיים קשר ישיר בין ”אם תרצו” וארגוני הימין הניאו-ציוני לבין הניאו-שמרנות האמריקנית ופלגים שמרניים שונים של המפלגה הרפובליקנית. קשר זה נשמה, בין היתר, באמצעות מכוני מחקר ומרכזי חשיבה כמו מכון אדלסון למחקרים אסטרטגים, שארגן דוברים ממכון הדסון, מכון חשיבה שמרני ותיק בווינגטון שהוקם לקידום רעיונות פוטוריסטים ומיליטריסטים יחד עם חברת ראנד, לכנסים בישראל. מכון אדלסון הוא ארגון של מרכז שלם, מרכז אקדמי פוליטי שמתאפיין בתפיסות שמרניות, ושמטרתו להוביל לשינוי פוליטי באמצעות השפעה על האקדמיה והממשל. מבלי לעייף את הקוראים בשמות ובהקשרים, ניתן לשרטט את הקשר בין ראש מכון הדסון, קנת וינשטיין לבין עבודותיו הקודמות במכון שלם ובקרן הריטג’ (Heritage Foundation), שלה חלק משמעותי בעיצוב המדיניות של ממשל בוש במזרח התיכון.³⁰ ”אם תרצו” נשענת על המארג הארגוני הזה, מארג רב כוח מבחינה פוליטית, כלכלית ותקשורתית, ופעילותה בסימון אויבים אובייקטיביים ואוכלוסיות מסוכנות משרתת את מטרות אותה קבוצת ארגונים אמריקנים, שצוברת כוח בישראל באופן ישיר בשני העשורים האחרונים.

כך, כש”אם תרצו” הוציאה דוחות המסמנים גורמים אנטי-ציונים באוניברסיטאות,³¹ פרקטיקה ידועה של קמפוס ווטש שהגיעה לישראל באיחור מה.³² בין החוקרים שכתבו את הדוחות היה רן ברץ, חוקר במרכז שלם ומי שהקים את אתר ”מידה” וטען כי פוטר מהאוניברסיטה העברית עקב דעותיו הימניות.³³ ארז אשל, שהיה במקור מ”דור שלום” והפך לעמית במרכז שלם, הקים את ארגון ”השומר החדש” וכיהן עד לאחרונה כראש מנהל חברה ונוער במשרד החינוך. מדובר בפועל במספר די קטן של אנשים שמובילים את המערך הארגוני של ”הימין החדש”, בתמיכה כלכלית ושלטונית משמעותית. מספר הפעולות או הפעילים שמתקיימים במציאות זנית; ההד התקשורתית של הפעילות עצום.

אנשי ”אם תרצו”, זקופי הקומה וכחולי העיניים, הם יפי הכלורית והתואר של הימין

26 על אודות ”תנועת אור” ראו www.or1.org.il/HTMLs/article.aspx?C2004=15013&BSP=749&BSS53=15013
על אודות ”עמותת איילים” ראו /אודות-איילים/ <http://ayalim.org.il/>

27 על אודות תנועת ”שומר ישראל” ראו http://www.shomer-israel.org/index.php?option=com_content&view=article&id=100&Itemid=62

28 על אודות תנועת ”דרך ארץ” ראו / <http://www.4galil.co.il/>

29 על אודות ”ישראל שלי” ראו <http://www.myisrael.org.il/action/about>

30 קרן הריטג’ היא הקרן לחשיבה שמרנית, ולה השפעה משמעותית מאוד על מדיניות הממשל האמריקני <http://www.heritage.org/about>

31 ”הסתה, הדרה והטייה אנטי-ציונית באוניברסיטאות” (אם תרצו, דו”ח מצב מאי 2010) <http://www.imti.org.il/Reports/AcademicSpeechGag.pdf>

32 Campus Watch הוא פרויקט שמרני-אמריקני המבקש לבטל את האפשרות של מרצים ”לנצל” את החופש האקדמי שלהם לטובת העברת מסרים פוליטיים. Israel Academia Monitor פועל באופן דומה בישראל. הגוף מצוין שמטרתו היא לחשוף ”אקדמאים ישראלים קיצונים המנצלים לרעה את החופש האקדמי כדי לפעול למען שלילת זכותה של ישראל להתקיים כמדינה יהודית”. וראו, אורי בלאו ”הרשימות השחורות: כך עוקבים בימין אחר מרצים אנטי ציונים” **הארץ** 13.4.2012 <http://www.haaretz.co.il/magazine/1.1683924>

33 לבגי טענותיו על פיטורין בגין דעות ימניות ראו אפרת זמר-ברונפמן ”האוניברסיטה העברית פיטרה המרצה הימני” **nrg** 21.7.2010 <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/135/354.html>

החדש. הם הזרוע השלטונית החוץ ממשלתית העוסקת בהסברה תקשורתית פנים ישראלית. "הפנים היפות" של הימין החדש והבהיה באו להחליף, או שמא מוטב, ליפות ולהלבין את הכיפות הגדולות של תומכי ברוך מרזל ואיתמר בן-גביר, ואת ה"ערסים" של ארגון להב"ה. אבל כשיש פעילות מחאה ציבורית, אין כמעט מקרה שבו הפעילים הם רק מ"אם תרצו". בדרך כלל ניתן לזהות שיתוף פעולה בין התנועות שנתפסות כקיצוניות יותר, שמוציאות פעילים יחד עם אנשי "אם תרצו", כמו למשל בהפגנה מול בית הנסן בירושלים בנובמבר האחרון, בערב שנקרא "כאב הארכיון"³⁴.

ד. מחשבות לסיכום (ביניים)

דגש על פעילות תקשורתית בלבד, חשיבות מעטה לפעילי שטח ולמתנדבים ומסרים שטחיים וכלליים המטשטשים כל העת את המטרות "האמיתיות" של התנועה, אינם מאפיינים רק את "אם תרצו", שכונתה "השלום עכשיו של הימין". הם מאפיינים מארג של תנועות אחרות, שהדוגמה הטובה להן היא "דור שלם דורש שלום", שהציגה את עצמה גם היא כציונות חדשה, כמנהיגות צעירה המזריקה סם נעורים לתכנים המסורתיים של מדינת הלאום, כולל ההכנה לגיוס לצה"ל. בשני המקרים, פעולת הארגונים באוניברסיטאות הייתה להוציא את "הקיצוניים" מחוץ לגדר, כשהראשונים שהוקעו היו פעילים פלסטינים אזרחי ישראל, פעילי שמאל ופעילים מזרחיים. בשני המקרים, התנועות הפכו במהירות הבזק לחלק מרשת ארגונית שמטרתה הייתה החלפת השלטון: במקרה של "דור שלום", לחלק מהפעילים היה תפקיד בניהול רשת העמותות של אהוד ברק; במקרה של "אם תרצו" הייתה זו העבודה בשירותו של נתניהו להפלת ממשלת אולמרט. בשני המקרים, היועצים הפוליטיים שעבדו בשירות השלטון פעלו בשיטתיות ליצור דה-לגיטימציה ליריביהם הפוליטיים.³⁵

שתי התנועות השקיעו מרץ רב בדה-פוליטיזציה של פעילותן: "דור שלום" כמייצגת ה"מרכז-שמאל" תוך כדי ריקון מתוכן של המושגים "שלום", "שינוי חברתי" ו"מנהיגות"; "אם תרצו" כתנועת "מרכז" המחדשת את הציונות כפי שהיא אמורה להיות.

בעיניי, ניתוח זה של הפרקטיקות הפוליטיות של "אם תרצו" כחלק מהתרבות הפוליטית הישראלית, ובעיקר תחושת הנרדפות העמוקה שעולה מהפרוטוקול המדהים שבו שובל עונה לעו"ד ספרד. על ניתוח כזה אפשר לבסס אופטימיות זהירה.

מדוע זאת תחזית אופטימית? כי יש הבדל בין תנועה שזוכה לתמיכה עממית גדולה,

34 בנובמבר 2014 התקיים אירוע בבית הנסן בירושלים. האירוע שילב עבודות מחול, השקת ספר והקרנת תיעוד סרטונים שתועדו על ידי פעילי ארגון "בצלם", באמצעות מצלמות שחולקו בשטחים כדי לתעד הפרות זכויות אדם. הופעל לחץ רב על ידי "אם תרצו" וארגוני ימין, וגורמים מעיריית ירושלים שפעלו לביטול האירוע. ראו תיאור האירוע "כאב הארכיון - ערב על צילום, זכויות אדם, מחול ותרבות חזותית" **ערב רב** (4.11.2014) <http://erev-rav.com/archives/33592>; וכן תיאור ההפגנה שבאמצעותה ניסו לפגוע בקיום האירוע בערב עצמו. צופים שהוכו, חבלה במערכת החשמל של המבנה והמשטרה שהצליחה למנוע אלימות, "לדבר על צילום בזמנים חשוכים" **ערב רב** (11.11.2014) <http://erev-rav.com/archives/33748>.

35 על דרכי הפעולה הפוליטית של ראשי "דור שלום" טל זילברשטיין וארז אשל ראו איתי רום "יש לקוחות גדולים ומשפיעים שדווקא אומרים לעצמם עכשיו: 'זה בחור שיעשה בשבילי הכול, כולל להתאבד'" **גלובס** 1.8.2008 <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000366847>

לבין זרוע שלטונית החיצונית לשלטון שפועלת בעיקר בסביבה תקשורתית וירטואלית, וכשמדובר באנשים המועסקים בשכה, שפועלים במציאות הפיסית רק כאשר מדובר באירועים תקשורתיים.

ההפחדה של "אם תרצו" ושותפיה מנצחת רק משום שיותר מדי אנשים מפחדים לומר שאלו האשמות ריקות, וממה שהם עלולים לאבד אם תדבק בהם תווית ה"לא ציוניים". זו הייתה הפעולה החשובה של קבוצת הפייסבוק "אם תרצו תנועה פשיסטית", וזו גם הסיבה שהיה קריטי כל כך ש"אם תרצו" תפסיד את תביעת הדיבה, בגין הגנת אמת בפרסום, בדיוק בגלל אותו הפחד לקרוא להם פשיסטים. שהרי "אם תרצו" מאבדת את כוחה ברגע שיש ספק בלגיטימיות שלה וברגע שסימונה את "האויב האובייקטיבי" התורן, חשוד כאינטרס פוליטי שנועד לקדם ממשלה כזאת או אחרת. לכן, העבודה של קבוצת הפייסבוק הייתה ועודנה חשובה כל כך: היא עוררה מחדש את הוויכוח הפוליטי. בה בעת, גם פעילותה של זו מאופיינת בכך שהיא פרקטיקה של הוקעה בלבד. בגלל זה, היא איננה יכולה להוות בסיס לתנועה פוליטית בעלת תכנית עבודה.

התוצאה החזקה ביותר של הפעולה נגד "אם תרצו" היא השבת השיח הפוליטי - לא שיח זכויות אדם, לא פוליטיקה של בג"צים, לא שיח על אור מול חושך, של דמוקרטיים מול לאומנים, של ציבור נאור מול אספסוף תועה - אלא פוליטיקה שהפרקטיקות שלה דמוקרטיות. פוליטיקה שחיה בספרה הציבורית - לא רק הוירטואלית. פוליטיקה שבה פעילים הם החשובים, שבה תשלום בשכר בעבור פעילות פוליטית הופך אותה לחשודה, שבה פעולה תקשורתית בלבד איננה פועלת; פעילות שמחברת בין קשרים אנושיים אמיתיים, בין משפחות, מורים ותלמידים, בין בעלי מקצוע וצרכנים, בין עובדים, ילדים, פנסיונרים, אסירים וחיילים, כזו שעובדת על כל רמות החיים - הרמה הקהילתית, העירונית, והמדינתית.

פוליטיקה במרחב הציבורי הפיסי, שמבוססת על קשרים אנושיים וחוויה משותפת, הופכת את האויב האובייקטיבי ואת פרקטיקות ההוקעה הזוחלת לכלים יעילים פחות ושקופים יותר עבור הציבור.